

על שני פסקי הלכה של מזכירות גוש אמונים:
שפיכות דמים, מצות ישוב ארץ-ישראל

בעקבות פרשת המעצרים בהתנחלויות, שמענו באמצעי התקשורת השונים פסקי הלכה הנוגעים ליסודות היהדות. הדברים הופיעו בעל פה ובכתב על ידי דוברים שונים של "גוש אמונים", וכן כהחלטות סיכום בכנסי פעילים במשרדי "אמנה" או בראיונות ברדיו ובעתונות.

הנושאים שנידונו, מעצם טבעם הם מקיפים ורחבים, דומה שלא נגזים אם נאמר, שריכוז החומר ההלכתי הרב הקשור לפרשת המעצרים, וסיכומו להלכה, הוא ענין לצוות תלמידי חכמים שיכנס ויעבד את החומר במשך מספר שנים. אולם בסערת הרוחות נשלפו פסקים בעניני נפשות, בעניני מדינה וארץ ישראל, בהלכות מלכים ומלחמותיהם, וכיוצא בכך. כמו כן קמו גופים לעניני פסיקה, שהוציאו לצבור הנחיות והוראות. דומה שהגיעה העת לברר מעט כמה מפסקי ההלכה שהתפרסמו ברבים.

"שבשתא כיון דעל - על"

חכמינו ז"ל מדגישים מאד את הדיוק במסירת דברים, ולהלכה נקבע, שאין ממנים אדם להורות וללמד תורה, אלא אם כן הוא מדקדק בדבריו⁽¹⁾. וזאת, מפני ש"שבשתא כיון דעל-על"⁽²⁾. היינו, שיבוש וטעות שנקלטו בדעת האדם, הוא מעוות שקשה לתקנו. ומסופר בתלמוד⁽³⁾, שמורו ורבו של המצביא יואב לא דקדק בדבריו בעת שלימדו תורה בילדותו, וכתוצאה מטעות זו פעל יואב במלחמה שלא כהלכה. על טעות זו הועמד רבו של יואב בפני דוד לדין, ובגמרא מובאת דעה שאף נהרג על שלימד דבר בטעות. מכאן הזהירות הכפולה בהוצאת פסקים לצבור.

מסיבה זו עצמה יודגש בפתח הדברים, שאין הכוונה בשורות הבאות לחזור על שגיאתם של אחרים ולפסוק פסקים. מטרת הדברים להבהיר כמה מן המושגים שנידונו, ולאפשר לאלו המתענינים בצדדים ההלכתיים של הפרשה, להכיר כמה מן המקורות שפסקי ההלכה בנויים עליהם. הכרת המקורות ותוספת ידיעה הם התריס מפני קליטת דברים שלא כרוחם.

להלן נדון בשני פסקי הלכה מן הסוג האמור:

א

שפיכות דמים ומשמעותה

"לא תרצח"! בהאשמה חמורה זו, יצאו רבנים מן ההתישבות כלפי העצורים מיהודה שומרן והגולן, במהלך גל הגינויים כלפיהם עם הודע דבר מעצרים.

"דמו של כל אדם בין יהודי ובין גוי - קדוש"! הכריזו באי כנס נציגי המועצות היהודיות ביהודה ושומרן, באחד מכנסי הגינוי בעקבות המעשה.

דומה שלא נהיה שלמים עם עצמנו אם נדון בעבירה של "לא תרצח" כלפי גויים, בטרם נדון באיסור של "לא תרצח" כלפי יהודים, ולכך מכון החלק הראשון של דברינו כאן.

כידוע לכל, קיימות בתורת ישראל שלש עבירות המוגדרות כחמורות ביותר, והן: "עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים". וכך כותב הרמב"ם בהלכות "יסודי התורה"⁴: שלש עבירות אלו, אם יאמר לו (נכרי לישראל): עבור על אחת מהן או תהרג! - יהרג ועל יעבור". לעומת זאת על שאר מצוות התורה, אם מאימים על האדם במוות אם לא יעבור - יעבור את העבירה ולא יהרג. (פרטי ההלכה ותנאיה אין מקומם כאן).

המושג "שפיכות דמים" שהוא הנוגע לעניננו ניתנה לנ בהלכה משמעות רחבה הרבה מעבר לרצח ממש. לדעת חכמינו ז"ל לא רק רצח גופני הוא רצח, גם רצח רוחני מוגדר כ"שפיכות דמים", במילים אחרות, "רצח אופיי" - כביטוי המקובל כיום, אף הוא רצח, והוא עומד בדרגה שווה לרצח ממש, ואולי אף חמור ממנו - כפי שיבואר עוד בהמשך.

וכך מובא במסכת בבא מציעא⁵: "כל המלבין פני חבירו ברבים כאילו שופך דמים". כאשר הובא מאמר זה בפני רב נחמן בר יצחק, אמר לתנא הדובר: יפה אמרת! שהרי הננו רואים את הנעלב, שהלך האודם מפניו ובא החורון. (ובלשון הגמרא "שפיר קאמרת! דחזינא ליה דאזיל סומקא ואתא חיורא"). כלומר, "שפיכות דמים" כמוכן של עלבון ופגיעה נפשית, אינה רק ענין נפשי פנימי אצל האדם הנפגע, אלא יש לה ביטוי ממשי חיצוני הנראה לעין, וכלשון בעלי התוספות שם "שהדמים מתאספין לברוח".

יש אפוא דמיון רב בין רצח הגוף לשפיכת דמיו ורוחו ונפשו של אדם.

המלבין פני חבירו - אין לו חלק לעולם הבא.

אולם מצינו בדברי חכמינו ז"ל דמיון נוסף בין שני מיני רצח אלו, והוא - העונש הבא על מי ששופך דמים מבחינה רוחנית.

בעוד שרוצח אדם מישראל נידון בסנהדרין, ודינו במיתת בית דין - בסייף, דינו של רוצח מבחינה רוחנית חמור ממנו, וכדברי חכמינו ז"ל במסכת אבות: "המלבין פני חבירו ברבים - אין לו חלק לעולם הבא"⁶. וכך גם הביא הרמב"ם להלכה בהלכות תשובה⁷, שאם לא שב המלבין מרשעו, ומת בלא תשובה - אין לו חלק לעולם הבא.⁸ בפירושו למסכת אבות⁹ מפליג הרמב"ם בחומרת העבירה של הלבנת פנים, וזו לשונו: "שחומר אותן העבירות שהזכירו בהן: אין לו חלק לעולם הבא - יותר על שאר העבירות, (מפני) שהיסורין עם המיתה אינן מכפרין אותן".

העולה מן האמור הוא אפוא, שחמור דינו של רוצח רוחו של חברו מההורג את גופו, כי ההורג גוף עונשו הוא בעולם הזה, אולם לאחר מיתתו הרי הוא זוכה להגיע לעולם הבא. ואילו השופך דמי חברו על ידי הלכנת פניו ברבים, אין לו חלק לעולם הבא ואין כפרה למעשיו.

עובר עבירה - והמבישו ברבים - מי חמור ?

ואכן ברוח זו מביאים חכמינו ז"ל, דברים שאמר דוד המלך לפני הקדוש ברוך הוא, כששמע תלמידי חכמים העוסקים בתורה דנים ומשיחים בפרשת דוד וכת שבע, ומאשימים את דוד בעברה של גלוי עריות¹⁰: "אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! גלוי וידוע לפניך...שאפילו בשעה שעוסקים ב"נגעים ואהלות" אומרים לי: דוד! הבא על אשת איש מיתתו כמה? ואני אומר להם: מיתתו בחנק (בעולם הזה), אולם יש לו חלק לעולם הבא! אבל המלבין את פני חבירו ברבים - אין לו חלק לעולם הבא!" ללמדנו, כי המבייש את עובר העבירה ומכלים את פניו - דינו חמור ממנו.

עד כדי כך ראו חכמינו ז"ל את הפגיעה בחבר כחמורה, עד שאמרו: "ננוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילכין פני חברו ברבים" (10). כלומר שפיכות דמים מבחינה רוחנית אינו משל בלבד ומוסר השכל, אלא קיימת בו ההגדרה ההלכתית האמורה ברצח ובשפיכות דמים ממש, וכמו ששם נאמרה ההלכה ש"יהרג ואל יעבור", כך גם לגבי הלכות פנים, אף שם נאמר - יהרג ולא ילכין פני חברו.

ישרפוני - ולא אלכין פניו

חכמינו ז"ל מביאים את מעשה יהודה ותמר כדוגמא לכך, שכדי למנוע בנשה מיהודה, לא גילתה תמר שהריונה בא ממנו. נוח היה לה לצאת לשרפה ולהרג, ובלבד שלא תלכין את פניו ברבים. עד לרגע האחרון לא הוציאה תמר דבר מפיה, וגם כשהוציאו אותה לשרפה, לא אמרה דברים מפורשים, אלא הניחה את חותמת והפתילים לפני השופטים ואמרה: "לאיש אשר אלה לו אנכי הרה. אמרה: אם יודה מעצמו - יודה, ואם לא - ישרפוני ולא אלכין פניו" - (כדברי רש"י שם 11).

לדעת ר' יונה גירונדי, מביאה התורה את מעשיה של תמר כדי ללמד, שיש למות ולא להלכין פני חברו ברבים, ושמעשה כזה מוגדר באיסור "יהרג ואל יעבור". ובלשונו במסכת אבות (12): "המלכין פני חברו ברבים זהו 'תולדות' הדברים שיהרג בהם ואל יעבור. ו'האבות' הם שלשה: עבודת כוכבים, גילוי עריות ושפיכות דמים... ו'תולדות' שפיכות דמים - המלכין פני חברו ברבים, שדמו בורח מפני הכושת, וכדאמרין (בגמרא): 'חזינא ליה, דאזיל סומקא ואתי חיורא', ועל זה אין לו חלק לעולם הבא".

"חשבון נפש - על גלוי 'אהבת ישראל'"

הדין לעיל, מעלה הרהורים קשים לגבי מכול הגנויים, החרפות וכינויי הגנאי כלפי העצורים, שבאו מכל עבר, מהשמאל הקיצוני ועד הימין. בתוכם בלטו מאד הצהרות אישים רמי מעלה במדינה וכן ידידים וחברים של העצורים, מזכירות "גוש אמונים", ראשי מועצות ביהודה ושומרון, רבנים מן ההתישבות וכד'. מה לא אמרו עליהם: "מטורפים", "מחבלים", "ממלכדי ההתישבות", "מורדים במלכות", "רוצחי נשים וילדים", "עשבים שוטים", "בוגדים", "טועים", "סוטים" וכו' וכו'. אין דברינו כאן מכוונים לאלו אשר בעוונותינו רחוק מתורת ישראל, ובמשוגגתם הכללית שוגגים אף בענין זה, ומה כי נלין עליהם? אך כאב מאד לראות ולשמע דברי השפלה כאלה דווקא מפני רבנים! מפי חברים! נניח לרגע שהמדובר ברוצחים, לא עלינו, אך לרוצח בגוף שריצה את עונשו יש חלק בעולם הבא, ולרוצח הרוח והנפש?...

כואב היה לראות רבנים ואנשי ציבור באלימות מילולית ללא רחם, בשפיכות דמים פומבית של יהודים בני תורה ויראי שמים, באמצעי התקשורת ובעתונות, בשיחות בצבור ובכתבי-עת מכל הסוגים. דומה שכסעף ראשון בעריכת "חשבון הנפש" אשר הכריזו עליו כל אותם אישים וגופים שונים, עליהם להכניס סעיף של בקשת סליחה על האיסור החמור של הלכות פנים.

יש להוסיף, שיחד עם העצורים שאותם ניתן למצוא היום בכלאם ולבקש מהם סליחה, נעלב ציבור רחב, הרואה בהתנהגות זו ליקוי מוסרי חמור, ציבור זה ישא בלבו כאב צורב עוד שנים רבות. מצבור זה לא ניתן לבקש סליחה, והתשובה מה תהא עליה?
דומה שהצד המצער ביותר בכל הפרשה האחרונה, הוא התגלותם של "חברים" ו"ידידים", של רבנים ומורי דרך. לא על "אהבת חינוס" כזאת דבר הרב קוק זצ"ל, ולא זו "אהבת ישראל" שהטיף לה בנו הרב צבי יהודה זצ"ל.

ההגדרה "לא תרצח" - שגגה

רק לאחר שיצאנו ידי חובת "חשבון נפש" בענין שפיכות דמים של יהודים אחים ורעים,

רשאים אנו לדון באיסור "לא תרצח" כלפי אנשים שאינם בני ברית. כאמור, האשימו רבנים וכן ראשי מועצות וגופים שונים את עשרים וששה העצורים, אנשים יראים ושלמים, כי עברו על איסור "לא תרצח", בכך ששפכו דמם של נכרים, שהוא "דם קדוש" - כדברם. המחפש ב"יד החזקה" לרמב"ם, שהוא עמוד ההלכה בעולם היהדות, את המושג "לא תרצח", או את המושג "דם קדוש" ביחס להריגתו של נכרי - יחפש לשווא, כי לא ימצא. מהיכן אפוא, שאבו אותם רבנים ואישי צבור את המושגים האלה? דומה שמוטב היה אלמלא הווקקנו לדיון זה, אולם מול הדבקות התו "רוצח" לאנשים יראים ושלמים, איננו בני חורין מלבדוק מה באמת נאמר בהלכה בענין זה, ומה מעמדו ההלכתי של מי שהרג נכרי.

ישראל שהרג נכרי - דינו מסור לשמים

כאן עלינו להביא את דברי ר' ישראל מאיר מראדין - בעל "החפץ חיים", שכאיש הלכה התקבלו דבריו בכל תפוצות ישראל, האומר: "אין בכוחנו לברר סוגיות שהן לדינא, רק לפי דעת ה"אשל הגדול" - הרמב"ם ז"ל (12). במיוחד בעניני נפשות הצריכים זהירות מרובה, אין לנו אלא להצמד לדברי הרמב"ם.

ואכן מדברי הרמב"ם עולה, כי ישראל שהרג נכרי - אותו ישראל פטור מדיני אדם, ולא חל עליו האיסור של "לא תרצח".

וכך כותב הרמב"ם בהלכות רוצח: "ישראל (13) שהרג גר תושב - אינו נהרג עליו בבית דין, שנאמר: "וכי יזיד איש על רעהו", ואין צריך לומר שאינו נהרג על עובד כוכבים" (14). המקור לדברי הרמב"ם הוא מדרש חכמינו ז"ל במכילתא, שם נאמר: "וכי יזיד איש על רעהו להורגו בערמה" - "רעהו" להוציא את אחרים. באמת אמרו (חכמים): פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמים" (15). ר' יוסף קארו - מחבר ה"שלחן ערוך", מביא בהערותיו לדברי הרמב"ם שם, את המקור הזה מן ה"מכילתא", כאסמכתא לדברי הרמב"ם. העולה מן האמור הוא, שהתורה מגדירה את האיסור "רצח", רק במקרה של אדם שהרג את "רעהו" וחברו בתורה ובמצוות, והדברים נאמרו על אדם מישראל. ובאשר להריגת נכרי - אין הדבר מסור כלל לבית דין של מטה, אלא "דינו מסור לשמים", כדברי ה"מכילתא".

לעניות דעתי, זוהי ההגדרה ההלכתית המוסמכת הנוגעת לעניננו, מה עוד שבמקרה שלפנינו המדובר הוא בדיעבד, ולאחר מעשה, ובכך מתמקד הדיון. חידה היא אפוא מנין לקחו רבנים ונציגי מועצות וכד', הגדרה האומרת כי חל על העצורים בפרשה זו איסור של "לא תרצח"? מעשה רצח הרי הוא נידון בסנהדרין בלבד, ודינו מוות בסייף? כמו כן, מנין לקחו את הביטוי "דם קדוש", וכיוצא בכך?

ההלכה מחייבת דיוק ואין בה מקום ללשון גוזמא

מי זה בא בסוד ד', ליטול לעצמו עטרה של בית דין של מעלה, ולדון לכף חובה? שהרי הכל יודעים, שהפעולות שנעשו הצילו נפשות מישראל! ובכל מקרה, ההגדרה "לא תרצח" במקרה המדובר היא הטחת אשמה חמורה המנוגדת להלכה, וכיצד יצאה מפי רב בישראל? דומה שחובתו של איש הלכה לדייק מאד בדבריו, ובכואו להגדיר הגדרות ולפרסמן בצבור עליו להשמר כפליים, במיוחד בנושאים אשר החוק הקיים במדינה מחמיר מאד בענשם, ומעבר לקבוע בהלכה (15), מן הראוי שלא ללכות את האש, אלא לומר דברים כהווייתם. מקובל אמנם שתובע מאשים ב"רצח" ומגזים באשמה, כשהמעשה שעשה הנאשם בפעל היה "הריגה" בלבד, אולם איש הלכה מצווה על דיוק, והגזמה בהגדרת המקרה בעבירה של "לא תרצח", כשהגדרת המקרה בהלכה היא ש"דינו מסור לשמים" - יש בה בנוסף להגזמה, החמרה והרעה במצבו של אדם בצרה, והכתמתו באשמה שאינה תואמת אף מה שבאמת עשה.

יפה אפוא יעשו הרבנים, אשר ייחסו את החמורה שבעבירות - האיסור "לא תרצח" - לאנשים יראי שמים במקרה דנן, אם יחזרו בהם ויבקשו מחילה. אף ראוי הוא לתהות, האם יכולים אלו שעברו על איסור "הלבנת פנים" לומר: ידינו נקיות, "ידינו - לא שפכו את הדם"?

ב

יישוב ארץ ישראל - מצוה ומגמתה

להלן לשון הודעת מזכירות "גוש אמונים" כפי שנתפרסמה בטלוויזיה ובעיתונות, וזה לשונה: "מצוות יישוב ארץ ישראל, אינה מתירה לפגוע בערבים, ואין מגמתה לגרש את הנכרי הגר בארץ... להחלטה היו שותפים רבנים ואנשי צבור, והיא מסתמכת על ההלכה היהודית" (16).

יש בהודעה דבר והפוכו. מצד אחד קיימת מצוות "יישוב ארץ ישראל" - המוגדרת בפי חכמינו ז"ל גם כמצוות "ירושה ושיבה" - מצווה הנזכרת בתורה פעמים רבות. כל בר בי רב מביין ש"ירושה ושיבה" פרושם - לכבוש ולישב את הארץ. עשרות פעמים חוזרת התורה על הצו "והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם" (17). ומסביר רש"י: "והורשתם - וגרשתם". התורה עצמה נוקטת לשון "גרש" פעמים אחדות, כגון: "כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו מפניך". תוכן המצווה הוא - לגרש את "יושבי הארץ" יהיו אשר יהיו. כיצד יתכן אפוא לומר, שמצוות ירושת הארץ מתקיימת בלי לגרש את הנכרים ממנה? ואיה האיש אשר הגיון לו בראשו, שיהיה מוכן לקבל דבר והפוכו כעין זה בבחינת - "שבור חבית ושמור יינה" (81)?

דעת הפרשן רש"י: גרוש הנכרי - חלק מהותי של מצוות יישוב ארץ

זוהי גם שיטתו של רש"י בהגדרת המצווה. ובאנתו מקום בתלמוד בו נזכרת מצוות "יישוב ארץ ישראל" (19), מפרש רש"י: "משום יישוב ארץ ישראל - לגרש עובדי כוכבים" (20) ולישב ישראל בה". זוהי אפוא מצוות היישוב לדעת רש"י שמגמתה לגרש (או שמא "לפנות" (20)) את הנכרי מארץ ישראל ולישב בה את ישראל.

דעת הרמב"ן יישוב ארץ לדורות - על ידי ישראל בלבד

ידועה היא שיטת הרמב"ן ב"ספר המצוות", במצוות שהשמיט הרמב"ם לדעתו (21), החוזר ומדגיש פעמים אחדות, שמצוות כיבוש ארץ ישראל ויישובה ענינה - גרוש הנכרי ויישוב ישראל בה כשיטת רש"י לעיל. ואלו דבריו: שנצטוונו לרשת את הארץ... ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות". הרמב"ן לא מבדיל בין אומה לאומה, ולדעתו יש להוריש כל אומה היושבת בארץ ישראל, תהיה אשר תהיה. הרמב"ן ממשיך ולומד את הדבר מן הפסוק: "והוא אומרו להם: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה'".

המצווה היא לדעת הרמב"ן, לכבוש ולישב כל שטח ופינה מתחומי הארץ כולה. וכפי שכתב: "ופרט להם במצוה הזו (את הארץ) כולה בגבוליה וכמיצריה... שלא יניחו ממנה מקום".

לרמב"ן מוכרת הדעה האומרת, שמצוות הכיבוש נאמרה לגבי שבעת עמי כנען בלבד, והוא סותר דעה זו לחלוטין, וכדבריו: "ואל תשתבש ותאמר, כי המצוה הזו היא המצווה במלחמת שבעת עממים... אין הדבר כן... אבל הארץ - לא נניח אותה בידם, או ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות".

ראינו אפוא כי שיטת הרמב"ן אף היא כשיטת רש"י המובאת לעיל, שמגמת כיבוש וישוב ארץ ישראל היא, להוריש את האומות היושבות בארץ ישראל, ולא להניח מקום בארץ בן יושב נכרי, אלא המצוה היא שישראל ישבו בארץ בגבולותיה המלאים.

"כי לי הארץ" משמעותו - הארץ מיועדת רק לישראל - לא ישבו בה אחרים.

לא נמנה את כל המקומות, בהם חוזר הרמב"ן ומרחיב את דבריו בענין מצוה זו. אך יש ענין במקור נוסף בדברי הרמב"ן בו מודגש אותו רעיון. הרמב"ן מסביר ב"ספר המצוות" (22), שכדי למנוע אפשרות שתישב הארץ על ידי נכרים, אסרה התורה באיסור מיוחד להעביר או למכור לנכרים קרקע בארץ ישראל. וזאת מחשש שמא ישלטו על הארץ. ואם אכן נאלץ אדם מישראל למסור את אדמתו לנכרי, מחובתו לדאוג ששיבתו של הנכרי תהיה עראית ולזמן קצר.

וכך מסביר הרמב"ן את הפסוקים ב'ויקרא' (23): "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" - "והנראה מדבריהם (של חכמינו ז"ל) אלו, שהיא מניעה (ואיסור, היינו), שלא נצמית הארץ ביד נכרים, ולא נעזבנה בממכר מוחלט... כן הוזהרנו בנחלת הארץ... שציווה עוד על המוכר שיזהר שלא תימכר הארץ לצמיתות, והוא - (והדבר מכוון), למי שיחזיק בה, ולא ינהיג בה דין יוכל עמנו - הם הנכרים, אבל נישמר, שתהיה מכירתנו בה (כך) שתחזור אלינו על כל פנים, ולא נניח אותם בידם לעולם! לפי שהארץ שלו - יתעלה ויתברך, ואנחנו כולנו גרים ותושבים עמו, ולא יחפוץ להושיב בה אחרים זולתנו, דרך בידינו תשאר, ואלינו תחזור".

דברי הרמב"ן ברורים הם, ארץ ישראל היא של הקדוש ברוך הוא בלבד, גם עם ישראל אינם אלא "גרים" בארץ הזו. וכלשון הפסוק: "כי לי הארץ". הקב"ה הטיל על עם ישראל את השמירה על ארצו, שתהיו "רק בידינו" ולא תתישב על ידי נכרים.

ארץ ישראל איננה "זכות" כי אם חובה ופקדון.

מן הראוי להעיר בענין זה, כי מרגלא בפיהם של רבים לדבר ולכתוב על הנושא "זכותנו על ארץ ישראל". מדברי הרמב"ן למדנו, כי אף מושג זה אינו תואם את השקפת התורה. הארץ היא ארצו של הקב"ה. אין לנו "זכות" כל שהיא לגבי הארץ, אלא "אנחנו כולנו גרים ותושבים עמו" - כלשונו. לעם ישראל יש חובות ביחס לארץ ישראל, לכבוש אותה, לישב אותה, לשמור שתהיה של הקב"ה בלבד, לקיים את המצוות התלויות בה וכו'. נכון אפוא לומר: "חובותינו כלפי ארץ ישראל". כאמור, אחת מן החובות שלנו כלפי הארץ היא, לשמור "שלא להושיב בה אחרים זולתנו", "אחרים" - פירושו - כל אדם נכרי מכל אומה שלא תהיה. וכפי שמדגיש הרמב"ן פעמים רבות ש"זולתנו" לא יהיו בארץ, נכרים - יהיו אשר יהיו.

דברי הרמב"ן שהובאו לעיל אומרים דבר חד משמעי, הסותר מכל וכל את "החלטת" מזכירות "גוש אמונים". מצוות כבוש וישוב ארץ ישראל מעצם מהותה, אין מגמתה - אלא להוריש את הנכרי מארץ ישראל ולישב בה את ישראל. כידוע, הרמב"ן הוא שביסס וביירר בהרחבה את מקורותיה של מצות "ישוב ארץ ישראל", ודבריו מהווים אסמכתא לתנועת ההתישבות הדתית בארץ ישראל, מראשית התעוררות תנועת חיבת ציון. תמוה לפיכך, מהו מקור ההחלטה של מזכירות "גוש אמונים"? אם לא דברי הרמב"ן - הם אשר שימשו בסיס להחלטה של השותפים לדיון, מהו המקור האחר שדן במצוות "ישוב ארץ ישראל" עליו התבססו המתכנסים?

עד כה עסקנו בשתי מצוות שיש להן תוכן משותף. מצוה אחת - מצוות "ירושה וישיבה", ומצוה שניה - "והארץ לא תימכר לצמיתות", מצוות שכוונתן המוצהרת - בעלות בלעדית של עם ישראל על ארץ ישראל.

כאן מן הראוי להביא את דברי הרמב"ם, הדין במצוה נוספת מתוך תרי"ג מצוות, שאף היא מצביעה על כך שמצוות ישוב ארץ ישראל מגמתה גרוש הנכרי מן הארץ.

ראה ב"ספר המצוות" לרמב"ם, מצוות "לא תעשה" - נ"א, שתוכנה: "שלא להושיב עובדי כוכבים בארצנו שנאמר: לא ישבו בארץ". וכך כותב הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (24): "אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו, ואפילו יושב ישיבת עראי, או עובר ממקור למקום בסחורה, לא יעבור בארצנו, אלא עד שיקבל עליו שבע מצוות בני נח, שנאמר: לא ישבו בארץ - אפילו לפי שעה... ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג".

הרי לנו אפוא מצווה שלישית, שמצביעה על מגמה מפורשת, המחייבת שליטה בלעדית של עם ישראל בארצו, ואיסור להשכין נכרים בארץ, וכן למנוע אפילו מעבר של סוחרים נכרים וכיוצא בכך בארץ, ואפילו אם הם מתעכבים לזמן קצר.

איסור מכירת בתים ושידות לנכרים בארץ ישראל.

איסור נוסף בתורה, המלמד על אותה מגמה, הוא איסור "לא תחנם", וכלשון הרמב"ם ב"ספר המצוות" (25): "עובדי כוכבים לא ישכנו עמנו, ולא נמכור להם נחלה, ולא נשכיר להם בית. ובביאור אמרו לנו (חכמינו ז"ל) הפירוש: לא תתן להם חנייה בקרקע".

איסור זה מבואר בהרחבה בהלכות עבודת כוכבים (26). וזה לשון הרמב"ם שם: "אין מוכרין להם בתים ושידות בארץ ישראל... ואין משכירין להם שדות... ומותר למכור להם בתים ושידות בחוצה לארץ, מפני שאינה ארצנו".

כאן יש להעיר, המקורות שהובאו לעיל הם היסודות בתורה שעליהם בנויה מצוות "ישב ארץ ישראל", ושבהם נקבע היחס לנכרים בתחומיה. סקירת הנושא בכללו וסיכום הדברים להלכה, הרי הם ענין למחקר הלכתי מקיף, שלא כאן מקומו. בדברינו אלה עמדנו על מגמת מצוות ישוב ארץ ישראל, המעיין יראה, שהיא אכן מגמת המצוות האלה כולן, דבר העומד בסתירה מוחלטת, לתפיסה המוצגת על ידי "גוש אמונים".

אין בין מוסלמים ונכרים לענין ארץ ישראל ולא כלום

אי אפשר לסיים את הדברים בלא להתיחס - במשפטים אחדים לפחות - למעמדם של המוסלמים בארץ ישראל.

אכן, שאלת המוסלמים בארץ ישראל נידונה על ידי אחד הראשונים - ר' אשתורי הפרחי בספרו "כפתור ופרח" (27), שם הוא קובע שאיסור "לא תחנם" המובא לעיל, האוסר למכור בתים בארץ ישראל לנכרי, נאמר לגבי כל נכרי, אף לגבי מוסלמי. ר' אשתורי הפרחי מסתמך בכך על הרמב"ם. וזו לשונו: "ומסתברא, שעכשו שהארץ היא ביד הישמעאלים... למכור להם בתים או שדות בארץ ישראל כלל כלל לא, משום "לא תחנם", וכהרמב"ם ז"ל בספר "המדע" (28), ואם כן, אין בעל ה"כפתור ופרח" מבדיל בין עובד עבודה זרה למוסלמי, והאיסור כולל לדעתו את "הישמעאלים".

כך גם כותב ר' יוסף קארו מחבר ה"שלחן ערוך" בספרו "בית יוסף", שאיסור "לא תחנם" אמור אף על מוסלמים. וכשהוא דן בהלכה האנסרת לתת מתנת חנם לנכרי הוא אומר, שההלכה שכתב רבנו יעקב בעל הטורים: "אסור לתת מתנת חנם לעובד כוכבים", איסור זה שמקורו בפסוק "לא תחנם" – נאמר אף על מוסלמים.²⁹ כך גם פסק בעל ספר "מאירת עינים"³⁰ ש"ישמעאל – הוא נכרי גמור". הן לענין איסור "לא תחנם" והן לענין איסור "יין נסך"

היתר מכירה לנכרי – לענין שמיטה בלבד ומפני חורבן הישוב

מן הראוי להביא בענין זה את דעת הרב קוק זצ"ל, אשר מצא פתח להתיר מכירת קרקע לנכרי לצורך היתר השמיטה. ויש שרצו ללמוד מהיתר המכירה בשביעית, שדעת הרב קוק זצ"ל היא להתיר ישיבת נכרים בארץ ישראל. אולם הרב קוק, לא חלק חלילה על כל המקורות וגדולי ישראל שהובאו לעיל. מודגש בדבריו, כי מפני החשש ל"חרבן הישוב" בשנת השמיטה, ובמצב של "דחק עצום ונורא כזה", יש ללכת לקולא-לדעתו, ולסמוך על דעת יחיד כמודגש בדבריו³¹, וזאת משום שהאיסור בן מדובר – איסור שמיטה בזמן הזה – הוא איסור "דרבנן", שבשעת הדחק ולהצלת הישוב יש מקום להקל. כאמור לא התיר הרב חלילה למכור קרקעות למוסלמים בארץ ישראל, ולא התיר את איסור "לא תחנם" וכיוצא בכך, ומי שאומר כך, מסלף את דברי הרב קוק זצ"ל. כל מה שהתיר הוא מכירה בדרך של "הערמה", ולצורך היתר השמיטה בלבד, ואף זאת באופן זמני עד שתחלוף הסכנה לקיום הישוב.

דעת הרב קוק זצ"ל: ישיבת האומות בארץ ישראל – גולה

הרב קוק זצ"ל ראה בישיבת מוסלמים בארץ ישראל, גזל של אדמת הארץ מן העם היהודי, כפי שעולה מכתביו השונים. וכך כותב הרב זצ"ל בקריאתו לממשלה הבריטית ולאומות העולם: "את גולתנו אנחנו תובעים בשלמות...את ארצנו הקדושה"³². הרב אינו מוותר ולו על חלקת אדמה אחת מארץ ישראל, ועד שלא תחזור הארץ בשלמותה לידינו – גולה היא בידי האומות יהיו אשר יהיו³³.

יתר על כן, הרב קוק זצ"ל מצטט פעמים רבות את רב נחשון גאון, אשר בדבריו ראה בסיס לתפיסה ההלכתית להגדרת בעלותו של עם ישראל על ארץ ישראל.

כמו הרמב"ן אשר דבריו הובאו לעיל, כן גם רב נחשון גאון, מתבסס על הפסוק "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ" כדי ללמוד, שבארץ ישראל לא יתכן כלל קנין לאומה כל שהיא זולת עם ישראל. כי גם בהיות עם ישראל הבעלים על ארצו, אין להם רשות למכור אדמות בארץ לצמיתות כי לד' הארץ. ובלשונו: "הארץ אינה נגזלת (על ידי גוילים) ובחזקת ישראל היא, ו"ארץ ישראל" נקראת על שם ישראל, דאפילו בזמן שישראל שרויין על אדמתו, אין להם רשות למכור שדותיהם לצמיתות, שנאמר: והארץ לא תמכר לצמיתות, וכתוב: לד' הארץ ומלוואה, ועתידים אנו לחזור ולירש אותה"³⁴.

ומסביר הרב קוק את דבריו, כי גם עם ישראל שהוא המוחזק הבלעדי של ארץ ישראל, אף הוא אינו יכול לוותר על בעלותו על הארץ, כי היא ארצו של ד', ולכן "לעולם לא יוכל שום כבוש להפקיע מישראל את קנין ארץ ישראל"³⁵.

כיבוש כל שעל – הכרחי, רכישת אדמות בכסף – חסד, ולפנים משורת הדין

הרב קוק זצ"ל ראה את פעולת רכישת האדמות על ידי הקרן הקיימת לישראל, כפעולת כיבוש.³⁵ מן הדין היה שעם ישראל יכבוש "בחיל ובכח" את אדמתו שנגזלה

ממנו, מאחר שמעולם לא הופקעה בעלותנו על ארץ ישראל, והארץ כולה שייכת לנו. לפיכך הננו פטורים מלשלם על קנין קרקעות שאינן אלא קרקע גזולה מעם ישראל, ורק מפני שאני "שואפים ליחסי צדק ויושר עם כל עם ולשוך" – לכן איננו לוקחים את אדמתנו בכח הזרוע, אלא "משתדלים אנו שגם הכבושים ההכרחיים שלנו יהיו בדרך של צדקה וחסד". וזאת, כדי למנוע "טינה מצד אומות העולם", משום כך אנו משתדלים ש"כבושינו יהיו בדרך של שלום". אך החסד שאנו נוהגים עם תושבי הארץ אין בו כדי לבטל את מצוות התורה התמידית לכבוש את הארץ. יהיה הכבוש ב"דרכי שלום" או "בחיל ובכח", הארץ כולה "וכל שעל מאדמתנו" צריכים לשוב לבעלותו הנצחית של עם ישראל³⁶).

פסק ההלכה של גוש אמונים – הקניית זכויות לערבים בגושפנקא הלכתית

מן המקורות שהובאו לעיל עולה מסקנה ברורה, "פסק ההלכה" של מזכירות גוש אמונים, הקובע כי מצוות ישוב א"י אין מגמתה להפקיע את זכויות הערבים – פסק זה עומד בסתירה לארבע מצוות מתוך תרי"ג מצוות התורה, ומנוגד לדעתם של גדולי ישראל, פוסקים ראשונים ואחרונים שדכריהם הובאו לעיל.

יש לראות פסק זה בחומרה, כי הוא נותן גושפנקא הלכתית לזכויות הפלסטינים בארץ ישראל, והוא המשך לאותו מסמך אומלל, שנחתם על ידי ראש הממשלה הקודם ובו הסכמה על וויתורים בארץ ישראל.

ככל משא ומתן בהלכה, יש לקוות שהעומדים מאחרי פסק ההלכה של "גוש אמונים", יציעו את המקורות שבידיהם, ויסתרו את המקורות שהובאו לעיל. כבר עמדנו בפתח דברינו על חומרתה של הוראה משובשת, ויש לקוות שהבהרת ההחלטה והביסוס ההלכתי יראו אור במהרה.

לכבוד יחשב למזכירות "גוש אמונים", אם תבחר לתקן את טעותה. גדולי חכמי ישראל ידעו לומר בעת הצורך – "דברים שאמרתי לכם טעות הם בידי" ³⁷, וזה היה כבודם. דומה שהודאה בטעות שבהחלטה זו, תביא לחברי מזכירות "גוש אמונים" כבוד לא פחות מהחלטת הגינוי, ושמא אף יותר....

הערות:

- (1) ראה רמב"ם הל' תלמוד תורה פרק ב' הלכה ג' והלכה ו'.
- (2) מסכת בבא בתרא דף כ"א ע"א.
- (3) בבא בתרא שם.
- (4) פרק חמישי הל' ב'.
- (5) דף נ"ט ע"ב.
- (6) פרק ג' משנה י"א.
- (7) פרק ג' הלכה י"ד, וראה פרק ו' מהלכות דעות הל' ח'.
- (8) וראה בבא מציע דף נ"ח ע"ב בענין שלשה ינרדים לגיהינם.
- (9) פרק ג' משנה י"ד הוצאת מוסד הרב קוק.
- (10) בבא מציע נ"ט ע"א. (11) רש"י בראשית ל"ח כ"ה.
- (11) פרק ג' משנה י"א.
- (12) פתיחה לספר "ליקוטי הלכות" על עניני המקדש.
- (13) יש להעיר, שמאימת הצנזורה הנוצרית, שינן את לשון ההלכה בספרי הרמב"ם, אך בחלק מן הדפוסים החזירו את הנוסח המקורי – הנוסח שלפנינו – למקומו.
- (14) הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ב' הלכה י"ו.
- (15) שמות, כ"א י"ד. (15א) בשיחה עם כמה וכמה דיינים בבתי דין רבניים בארץ, חוו

- את דעתם, כי לו היו הנאשמים מוכאים בפני בית דין רבני היו יוצאים זכאים לחלוטין.
- (16) "מעריב" יום ו' ט' אייר שדמ"ת.
- (17) במדבר ל"ג נ"ב, וראה דברים ו'-י"ח, י"ב-כ"ט ובספרי שם, ודברים י"ז-י"ד, ושם כ"ו-א' ועוד הרבה.
- (18) כבא בתרא ט"ז, א'.
- (19) מסכת גיטין דף ח' ע"ב.
- (20) על דינם של מוסלמים בא"י ראה להלן.
- (20א) זה היה לשון ההודעה ששלח יהושע בכניסתו ארצה: "הרוצה לפנות - פנה" ירושלמי שבועות ו'
- (21) מצוות עשה ד'.
- (22) מצוות לא תעשה רכ"ז.
- (23) כ"ה כ"ג.
- (24) פרק י' הלכה ו'.
- (25) מצוה נ"א.
- (26) פרק י'.
- (27) הוצאת לונץ עמ' קס"ו, וכן שם בעמ' ס"ג.
- (28) הלכות עכו"ם פרק י' הלכה ב'.
- (29) ראה חושן משפט סימן רמ"ט סעיף קטן ב'.
- (30) בספרו "דרישה ופרישה", ראה חושן משפט סימן רמ"ט וביורה דעה סימן קכ"ד.
- (31) ראה דבריו באריכות במשפט כהן ע' קכ"ב וקכ"ח, ומבוא לשבת הארץ ועוד.
- (32) מועדי הראיה ע' שצ"ב.
- (33) וראה שם ע' שצ"ב כל זמן שלא יתוקן מצב ישראל על ידי השבת גזלת ארצו אליו - לא תשא המלחמה הנוראה הזאת כל פרי.
- (34) שו"ת מהר"ם בן ברוך פראג תקל"ו.
- (35 /א) ראה ספר "זכותנו המשפטית על ארץ ישראל" מאת ד"ר ראובן גפני.
- (36) "ההד" סיון תר"ץ. "מועדי הראיה" ע' תי"ד.
- (37) שבת ס"ג, עירובין ט"ז, כבא בתרא ק"ז ועוד.

הארץ מיוחדת רק לישראל

כמו שישראל הם עם לכדד ישכון ובגויים לא יתחשב... כן הוא גם ביחס לארץ ישראל... שהיא מיוחדת רק לישראל עם קדוש.

וכדי לסתום טענת אומות העולם, שארץ ישראל היא שלהם, פתחה התורה ב"בראשית", וכמו שאמר ר' יצחק: - ...מה טעם פתת ב'בראשית"? משום: "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גויים", שאם יאומרו אומות העולם לישראל: 'ליסטים אתם שכבשתם ארצות שבע אומות! הם אומרים להם: כל הארץ של הקדוש ברוך הוא היא, הוא בראה, ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצוני - נתנה להם, וברצוני - נטלה מהם ונתנה לנו. (רש"י בראשית א.א.).

והאימרא הזאת היא תדירות, ובכל פעם שבני ישראל מתקרבים לארץ קדשם, באים העמים וטוענים: 'לסטים אתם! לנו הארץ, ולא לכם!' ירק כשישראל אוחזים בהכרת "כח מעשיו הגיד לעמו" רק אז מסתמות טענותיהם של העמים...

ביותר מיוחדת בזה סגולת מצוות העליה לרגל, שעל ידה מתגלה קדושת הארץ בשלמותה, שהיא מיוחדת רק לישראל ואין לעמים שום חלק בה, כמו שנאמר: "ולא יחמוד איש את ארצך", (שמות ל"ד כ"ד). היינו, לא רק שלא יקחו את ארצך, אלא אפילו אינו חמדה שהיא, לא תהיה להם, כי יכירו וידעו, שהארץ - מצד רוממות מעלתה - מהם והלאה היא".

הרב הרל"פ

מעייני הישועה עמ' רצ"ב

כח מעשיו הגיד לעמו

אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל:
יכול היתי לברוא לכם ארץ חמדה אחרת,
אלא בשביל להראות לכם כוחי
אני אורי שונאיכם מפניכם
ונותן לכם את ארצם
שנאמר: "כח מעשיו הגיד לעמו - לתת להם
נחלת גויים".

מדרש תנחומא
במדבר מסעי י'

